

Universiteit
Leiden
The Netherlands

Pluricentriciteit in de taalgeschiedenis: bouwstenen voor een geïntegreerde geschiedenis van het Nederlands (16de - 19de eeuw)

Van de Voorde, I.

Citation

Van de Voorde, I. (2022, April 19). *Pluricentriciteit in de taalgeschiedenis: bouwstenen voor een geïntegreerde geschiedenis van het Nederlands (16de - 19de eeuw)*. LOT dissertation series. Amsterdam, LOT. Retrieved from <https://hdl.handle.net/1887/3284980>

Version: Publisher's Version

License: [Licence agreement concerning inclusion of doctoral thesis in the Institutional Repository of the University of Leiden](#)

Downloaded from: <https://hdl.handle.net/1887/3284980>

Note: To cite this publication please use the final published version (if applicable).

Hoofdstuk 3 – Pluricentriciteit

1 Inleiding

Pluricentriciteit wijst eenvoudig gesteld op het bestaan van meerdere centra: “[t]he term *pluricentric(ity)* indicates that a language has more than one centre, i. e. several centres, each providing a national variety with its own norms” (Clyne, 1989, p. 358; cursief in origineel). Dergelijke centra hebben dus hun eigen variëteit, waarbij het belangrijk is om op te merken dat het gaat om variëteiten van de standaardtaal (o.a. Ammon, 2005, p. 1536; Clyne, 1989, p. 359). Verschillen tussen nationale variëteiten kunnen we aantreffen op het vlak van syntaxis, fonologie, lexicon, semantiek en pragmatiek (Clyne, 1989, p. 360). Nationale variëteiten verschillen van dialecten (Clyne, 1992c, p. 2), waardoor pluricentriciteit dus op het niveau van standaardtalen werkzaam is. Standaardtalen zijn echter fenomenen die zich in de (recente) geschiedenis ontwikkeld hebben. Voor het heden is het mogelijk om over standaardtaalvariatie te spreken, maar voor de geschiedenis is die aanduiding niet altijd adequaat. In de periode dat er nog geen sprake was van standaardtalen spreken we dus over supralokale of supraregionale schrijfprijktijken (zie Rutten & Van der Wal, 2011, pp. 252-253 en referenties aldaar). Pluricentriciteit werkt dan op het niveau van geschreven supralokaal of supraregionaal taalgebruik. Op grond van geschreven bronnen kunnen we wel degelijk stellen dat dit taalgebruik door de geschiedenis heen bestaan moet hebben (Rutten, 2016, p. 28; p. 31).

We begonnen dit hoofdstuk met een citaat van Clyne (1989), die het concept pluricentriciteit treffend definieert. Hij is evenwel niet de eerste om het concept te beschrijven. Stewart (1968) spreekt over een polycentrische standaardisatie; Kloss (1978) bespreekt polycentrische en pluricentrische talen (cf. infra). In de definitie van Clyne zijn het Engels, Duits, Frans en Spaans voorbeelden van pluricentrische talen (Clyne, 1989, p. 358).

Pluricentriciteit werkt op twee niveaus. Enerzijds is er pluricentriciteit als onderzoeksgebied, anderzijds is er pluricentriciteit als concept om meerdere nationale variëteiten van een taal te beschrijven. Dit hoofdstuk is opgebouwd rond de overkoepelende term om de onderzoekstraditie aan te duiden. De

onderzoekstraditie en karakterisering van pluricentriciteit komen aan bod in Paragraaf 2. We beperken ons in deze paragraaf tot onderzoek op het gebied van de Germaanse talen, aangezien het Nederlands als Germaanse taal de basis vormt voor dit proefschrift. In Paragraaf 3 gaan we in op pluricentriciteit als concept naast pluriarealiteit. Het concept pluriarealiteit kent zijn oorsprong in het Duitse taalgebied. Daar ontstond aan het einde van de 20ste eeuw onenigheid over de manier waarop (nationale) variëteiten van het Duits beschreven werden. Aan de ene kant van het spectrum zijn er onderzoekers (o.a. Dollinger, Muhr) die pluricentriciteit vurig verdedigen als concept. Aan de andere kant wordt pluriarealiteit als nieuw concept naar voren geschoven. De voorstanders van pluriarealiteit vinden een indeling in nationale variëteiten reductionistisch. Zij argumenteren dat de meeste ‘nationale varianten’ niet gebonden zijn aan landsgrenzen, en opteren ervoor om variatie over het hele Duitse taalgebied te beschrijven.

Aan het einde van dit hoofdstuk bekijken we de situatie voor het Nederlands. Ook het Nederlands wordt in de onderzoekstraditie immers beschouwd als een pluricentrische taal. De taalkundige centra bevinden zich in de Randstad in Nederland en in Brabant in België (Geerts, 1992, p. 79; Willemyns, 2003a, p. 94). Het Nederlands-Nederlands en het Belgisch-Nederlands zijn dan twee nationale variëteiten van het Nederlands. Dit uit zich o.m. op het niveau van de uitspraak en het lexicon, maar leidde ook tot uiteenlopende informele variëteiten in de 20ste eeuw (Grondelaers & Van Hout, 2011). De traditionele visie op de geschiedenis van het Nederlands wijst in de richting van recente pluricentriciteit, te situeren rond het begin van de 20ste eeuw. Recenter empirisch onderzoek (o.a. Rutten & Vosters, 2010b; Rutten & Vosters, 2011; Rutten & Vosters, 2013; Vosters, Rutten & Vandenbussche, 2012; Vosters, Rutten, Van der Wal & Vandenbussche, 2012) suggereert echter dat we pluricentriciteit minstens 100 jaar vroeger in de tijd zouden kunnen situeren. Daarom benaderen we pluricentriciteit in dit proefschrift vanuit een historisch perspectief. Op grond van een historisch-taalkundig onderzoek kunnen we immers bepalen of we het concept pluricentriciteit nodig hebben om de geschiedenis van het Nederlands te beschrijven. In Paragraaf 4 bespreken we het Nederlands als pluricentrische taal. We voeren in deze paragraaf ook argumenten aan voor een historisch perspectief, en beschrijven hoe pluricentriciteit in ons onderzoek geoperationaliseerd werd.

2 Onderzoekstraditie

Pluricentriciteit kent een lange onderzoekstraditie in het Duitse taalgebied. Het zijn dan ook hoofdzakelijk Duitse en Oostenrijkse taalkundigen die over het concept gepubliceerd hebben en nog steeds publiceren. De sociolinguïst Stewart was geen Duitser, maar wordt beschouwd als de persoon die de terminologie invoerde in de taalkunde. Hij heeft het niet over pluricentriciteit, maar maakt een onderscheid tussen een monocentrische standaardisatie en een polycentrische standaardisatie (Ammon, 1995, pp. 45-46; Muhr, 2012, pp. 23-24). Voor Stewart is de standaardisatie van een taal polycentrisch “where different sets of norms exist simultaneously” (Stewart, 1968, p. 534; zie ook Muhr, 2012, pp. 23-24). Kloss (1978, pp. 66-67) hanteert vervolgens de termen ‘polycentrisch’ en ‘pluricentrisch’. Polycentrische talen hebben in zijn opvatting minstens drie centra, terwijl pluricentrische talen meer dan één centrum hebben (Kloss, 1978, p. 66; zie ook Ammon, 1995, pp. 46-47; Muhr, 2012, p. 24; Muhr, 2016, p. 16). Met deze termen werd de basis gelegd voor de latere theorie over pluricentriciteit (Ammon, 1995, p. 47). Clyne (1984; 1989; 1992b; 1995) wordt traditioneel beschouwd als de grondlegger van de theorie over pluricentrische talen (Ammon, 1995, p. 48; Muhr, 2012, pp. 24-25; Muhr, 2016, p. 19). Volgens Ammon (1995, pp. 47-48) verbindt Clyne in zijn theorie de begrippen ‘nationale variëteit’ en ‘centrum van een taal’.

Zoals we hierboven beschreven hebben, legde Kloss mee de basis voor de theorie over pluricentriciteit, maar hij introduceerde ook de begrippen *Abstandsprache* en *Ausbausprache* (Muhr, 2012, p. 24; Muhr, 2016, p. 16). Aangezien deze begrippen nauw samenhangen met pluricentriciteit worden ze hieronder kort toegelicht. *Ausbausprachen* definieert Kloss (1978, p. 25) als talen die als aparte taal beschouwd worden op sociologische gronden en dus niet op grond van taalkundige kenmerken. Indien er inderdaad een grote linguïstische ‘afstand’ is tussen twee talen, in de zin dat beide talen van elkaar verschillen, spreken we van *Abstandsprachen* (Kloss, 1978, p. 25). Ammon (1989, pp. 31-32) duidt de termen van Kloss als *linguistic distance* (*Abstand*) en *cultivation* (*Ausbau*). Als voorbeeld van *Ausbausprachen* worden dan het Tsjechisch en Slowaaks genoemd (Ammon, 1989, pp. 32-33). Bij *Abstand* is de afstand tussen de twee variëteiten zo groot dat die afstand alleen volstaat om over twee verschillende talen te spreken (Ammon, 2005, pp. 1537-1538). Bij *Ausbau* daarentegen, is de afstand vergelijkbaar met de afstand tussen

dialecten van dezelfde taal. Het verschil is dat *Ausbausprachen* wel een standaardisatie doormaken, aldus Ammon (2005, p. 1538). Het grote verschil tussen pluricentrische talen en *Abstand*- en *Ausbausprachen* is dat we in het eerste geval nog steeds te maken hebben met nationale variëteiten van *dezelfde* taal, althans in de perceptie van taalgebruikers. Dat is niet (meer) het geval bij *Abstand*- en *Ausbausprachen*.

Muhr (2016, p. 19) noemt de publicatie van Clyne in 1992 “[a] milestone in the development of the theory of pluricentric languages”. In deze publicatie werd pluricentriciteit voor verschillende talen onder de loep genomen (Muhr, 2012, pp. 24-25; Muhr, 2016, p. 19). In zijn publicatie van 1992 linkt Clyne pluricentriciteit aan taal en identiteit enerzijds, en taal en macht anderzijds. Met name de machtsfactor bepaalt hoe symmetrisch de relatie tussen nationale variëteiten van een pluricentrische taal is (Clyne, 1992a, p. 455; p. 463). Pluricentrische talen worden in Clynes visie bijna altijd gekenmerkt door asymmetrie. De normen van de ene nationale variëteit hebben dan meer aanzien dan de normen van de andere nationale variëteit(en). Welke variëteit meer aanzien heeft kan o.m. bepaald worden door het aantal inwoners van de natie-staat of economische en politieke macht (Clyne, 1992a, p. 455). Anderzijds kunnen die factoren symmetrische pluricentriciteit in de hand werken (bv. het historische voordeel van Portugal tegenover een veel groter aantal inwoners in Brazilië) (Clyne, 1992a, p. 463). Asymmetrie impliceert hoe dan ook dat er dominante en niet-dominante variëteiten bestaan (Muhr, 2012, p. 26). Voorbeelden van dominante variëteiten zijn het Amerikaans-Engels, Nederlands-Nederlands en Duits-Duits. Daartegenover staan niet-dominante variëteiten als (respectievelijk) Australisch- en Canadees-Engels, Belgisch-Nederlands en Oostenrijks- en Zwitsers-Duits (Muhr, 2013a, pp. 14-19).

Clynes publicatie (1992b) bewees dat pluricentriciteit voor veel talen een nuttig concept kon zijn. Enkele decennia later kunnen we ook vaststellen dat een situatie van pluricentriciteit kan evolueren. Bepaalde talen die destijds gekenmerkt werden door pluricentriciteit, zijn dat nu niet meer. Zo noemt Clyne (1992b) nog het Servo-Kroatisch, dat intussen uiteengevallen is in Servisch, Kroatisch, Bosnisch en Montenegrijns. Niet in de lijst van Clyne, maar ook het Tsjecho-Slowaaks bestaat niet meer als dusdanig (Ammon, 2005, p. 1541). Anderzijds neemt het aantal pluricentrische talen toe (Muhr,

2012, p. 29). Voorbeelden zijn het Albanees en het Russisch.⁶ Het Albanees is een officiële taal in Albanië en de Republiek Kosovo, die in 2008 uitgeroepen werd tot onafhankelijke staat. Het Russisch werd een pluricentrische taal na het uiteenvallen van de Sovjet-Unie (Muhr, 2012, pp. 30-31). Om te bepalen of een taal pluricentrisch is, haalt Muhr (2016, pp. 20-21)⁷ zes criteria aan, die we hier bondig overnemen. Met 'taal' wordt steeds de standaardtaal bedoeld (bv. Standaardduits) en met 'variëteit' een variëteit van de standaardtaal (bv. Oostenrijks-Duits).⁸

1. *Occurrence*: de taal komt voor in minstens twee naties die als centra met elkaar interageren. De nationale variëteiten zijn daarbij normstellende centra.
2. *Official status or strong ethno-linguistic awareness*: de taal moet een officiële status hebben in minstens twee naties. De status van minderheidstaal is onvoldoende omdat de taal anders niet kan fungeren als normstellend centrum. Indien de nationale variëteit van een pluricentrische taal niet de gepaste formele status heeft kan een sterk taalbewustzijn de officiële status vervangen.
3. *Linguistic distance (Abstand)*: de nationale variëteiten moeten voldoende onderscheidende taalkundige kenmerken bezitten. Die onderscheidende kenmerken kunnen dan dienen als symbool om identiteit uit te drukken.
4. *Acceptance of pluricentricity*: de taalgemeenschap moet de pluricentriciteit van de taal aanvaarden en de eigen variëteit beschouwen als een deel van de sociale/nationale identiteit.
5. *Relevance for identity*: de nationale norm moet relevant zijn voor de sociale identiteit, en moet daarnaast duidelijk zijn voor de taalgemeenschap.

⁶ Muhr (2012) kenmerkt beide talen als pluricentrisch, maar wijst ook op fases die pluricentrische talen doorlopen. Zo vermeldt hij dat het Russisch nog in de fase verkeert waarin bepaalde variëteiten nog wachten op erkenning, en het Albanees *en* het Russisch in de fase waarin de status van pluricentriciteit ontkend wordt door de dominante variëteit (Muhr, 2012, pp. 32-34).

⁷ In Muhr (2012, pp. 29-30) werden aanvankelijk vijf criteria aangehaald. Het zesde criterium (*codification of norms*) werd later toegevoegd.

⁸ Zie o.a. Ammon, 2005, p. 1537 voor het terminologische onderscheid tussen standaardtaal en standaardvariëteit.

6. *Codification of norms*: de taalkundige normen van de nationale variëteit moeten in zekere mate vastgelegd worden in referentiewerken.

Indien aan al deze criteria voldaan is, kan men spreken over *full pluricentricity*. De eerste twee criteria zijn echter al voldoende om te spreken over *minimal pluricentricity* (Muhr, 2016, p. 20; Muhr, 2018, p. 35).

Modellen voor het Engels

Voor het Engels bestaan eveneens modellen om meerdere variëteiten van het Engels voor te stellen. Dit gebeurt meestal niet onder de noemer 'pluricentriciteit', maar wel onder de noemer *World Englishes* (Muhr, 2016, p. 18). Kachru wordt beschouwd als een van de grondleggers van het onderzoeksparadigma rond *World Englishes*. Hij werkte een model met cirkels uit om de variëteiten van het Engels in de wereld voor te stellen (o.a. Kachru, 1985; Kachru & Nelson, 1996). Het model bestaat uit drie concentrische cirkels. De *inner circle* bevat de gebieden met het Engels als moedertaal. Hierin zitten dus de Verenigde Staten, het Verenigd Koninkrijk, Canada, Australië en Nieuw-Zeeland. In de *outer circle* bevinden zich gebieden waar het Engels zich gevestigd heeft na een periode van kolonisatie. Het Engels bestaat in deze gebieden naast een of meerdere andere talen, maar vervult wel belangrijke functies op het gebied van onderwijs, bestuur en zelfs literatuur. Voorbeelden zijn het Engels in Nigeria, Zambia en Singapore. Tot slot behelst de *expanding circle* landen met een grote populatie, waarin Engels geleerd wordt voor specifieke doeleinden. De variëteiten van het Engels in deze gebieden worden geduid als *performance varieties*. Het Engels in China en Indonesië dient hier als voorbeeld (Kachru, 1985, pp. 12-15; Kachru & Nelson, 1996, pp. 77-78).

Wat betreft de postkoloniale variëteiten van het Engels, is het werk van Schneider (o.a. 2003, 2007, 2013) erg bekend. In het kader van deze zogenaamde *New Englishes* introduceerde hij het *Dynamic Model*, dat uit vijf verschillende stadia bestaat. Hij argumenteert dat, ondanks de verschillen tussen de variëteiten, steeds dezelfde stadia doorlopen worden (Schneider, 2003, p. 241; p. 243). De stadia in het *Dynamic Model* zijn (Schneider, 2003, p. 243):

- *foundation*
- *exonormative stabilization*
- *nativization*
- *endonormative stabilization*
- *differentiation*

De eerste fase (*foundation*) wordt bereikt wanneer sprekers van het Engels zich in een niet-Engelstalig land vestigen, waardoor het Engels stilaan meer en meer gebruikt wordt in dat land. In de volgende fase (*exonormative stabilization*) wordt het Engels van de kolonisten/immigranten, die vaak vasthouden aan de Britse norm, verrijkt met lokale woordenschat. Aan de andere kant begint het Engels zich meer en meer te verspreiden over de lokale bevolking. De derde fase houdt *nativization* in. Dat betekent dat de twee gemeenschappen met elkaar versmelten, wat zich ook in de taal uit. Het aantal leenwoorden in het Engels neemt toe, net als het gebruik ervan. Aan de andere kant wordt het Engels door de inheemse bevolking aangepast aan de grammatica en structuur van de moedertaal. De focus verschuift van een externe norm naar een meer lokale oriëntatie. De fase van *endonormative stabilization* volgt hierop. In deze fase wordt een nieuwe, lokale norm aangewend als referentiepunt, ook in formele contexten. Deze fase volgt meestal na politieke onafhankelijkheid. Er is sprake van een nieuwe variëteit die zich ontwikkelt (het Engels in combinatie met de inheemse taal), en geleidelijk aan gecodificeerd wordt. In de vijfde en laatste fase (*differentiation*) ontwikkelen zich uit de nieuwe taalvariëteit zelf regionale en sociale dialecten, die verschillende groepen binnen de gemeenschap van elkaar onderscheiden (Schneider, 2003, pp. 243-254).

Schneider (2013) past dit model toe op de situatie van pluricentriciteit voor het Engels. Hij stelt dat variëteiten die voor een groot deel overeenkomen met een centrumvariëteit, maar er niet mee samenvallen, niet-dominant zijn. Ze laten zich leiden door een externe norm (Schneider, 2013, p. 48). Naar het voorbeeld van de *New Englishes* kan een (nieuwe) variëteit wel de status van centrum verwerven door de tijd heen. Die status wordt bereikt in het vierde stadium (*endonormative stabilization*) van het model. Zoals hierboven beschreven, wordt de lokale variëteit in fase vier de nieuwe standaardnorm (Schneider, 2013, p. 48). Hoewel ontwikkeld voor variëteiten met een koloniaal verleden, zou het *Dynamic Model* van Schneider volgens Muhr

toegepast kunnen worden op alle niet-dominante variëteiten van een taal (Muhr, 2013a, p. 22).

3 Pluricentriciteit versus pluriarealiteit

Pluricentriciteit wordt door voorstanders beschreven als *het* concept om nationale variëteiten van talen te beschrijven (o.a. Dollinger, 2019a; Dollinger, 2019b; Muhr, 2018). Het concept pluricentriciteit kreeg de afgelopen decennia echter ook kritiek. Bij pluricentriciteit is de nationale variëteit namelijk gebonden aan de natie-staat, zonder verspreiding over de grenzen heen (Elspaß & Niehaus, 2014, p. 50). Voor het Duitse taalgebied werden echter wel al indicaties gevonden voor variatie die buiten de landsgrenzen reikt. Die variatie kan o.m. op het gebied van het lexicon aangetroffen worden. Scheuringer (1996, p. 149) vermeldt dat *Erlagschein* ('loonstrookje') inderdaad enkel in Oostenrijk voorkomt, en bovendien overal in Oostenrijk. *Fleischhauer* ('slager') komt daarentegen enkel in bepaalde delen van Oostenrijk voor. *Kundmachung* ('aankondiging') wordt gebruikt in Oostenrijk, Liechtenstein en Zwitserland, maar niet in andere staten. Bovendien kan een woord in de ene staat tot de standaardtaal behoren, en in de andere niet. Zo is *Jänner* ('januari') standaardtaal in Oostenrijk, maar niet in Duitsland, Zwitserland en Liechtenstein. Wat Scheuringer met deze voorbeelden duidelijk wil maken, is dat er zelden een een-op-eenrelatie is tussen een nationale variant en een natie-staat (Scheuringer, 1996, p. 149). Om die reden opteren enkele Duitse taalkundigen voor het concept pluriarealiteit in plaats van pluricentriciteit (Elspaß & Niehaus, 2014, pp. 50-51). Pluriarealiteit houdt een areale distributie van standaardvarianten in, die niet gebonden zijn aan staatsgrenzen, maar eerder de traditionele dialectgebieden volgen (Elspaß & Dürscheid, 2017, p. 91; p. 93). Dit alternatief voor pluricentriciteit wordt in het vervolg van deze paragraaf nader toegelicht. Het huidige onderzoek naar het Nederlands komt voort uit de discussie over het Duits. We behandelen dit thema dan ook redelijk uitvoerig, niet in het minst omdat het de opbouw van ons corpus medebepaald heeft.

Aan het begin van dit hoofdstuk kwam de onderzoekstraditie voor het Duits al ter sprake. Het Duits wordt sinds het midden van de 20ste eeuw benaderd als een pluricentrische taal, met o.m. de publicatie van het *Österreichisches Wörterbuch* in 1951 (Dollinger, 2019b, pp. 38-39). In de jaren '50 en '60

vormde zich namelijk een *Österreich-Idee* (Wolf, 1994, p. 68). Het debat over pluricentriciteit voor het Duits begint weliswaar pas echt na de publicatie *Language and society in the German speaking countries* van Clyne in 1984 (Muhr, 2013b, p. 55). Daarin stelt Clyne dat het Duits een pluricentrische taal is, en Oostenrijks-Duits dus een nationale variëteit van het Duits (Clyne, 1984; beschreven in Muhr, 2013a, p. 19). Met zijn publicaties in 1984 en vervolgens 1995 maakte Clyne meteen ook een einde aan de monocentrische visie op het Duits⁹. Pluricentriciteit vervangt dan monocentriciteit (Muhr, 2018, p. 22). Clyne wordt daarom door Scheuringer (1997, p. 340) exponent van het concept pluricentriciteit voor het Duits genoemd.

Het Duits wordt door Clyne (1995, p. 20) expliciet beschreven als een pluricentrische taal, namelijk “[...] an instance of what Kloss (1978: 66-7) terms a ‘pluricentric’ language, i.e. a language with several interacting centres, each providing a national variety with at least some of its own (codified) norms”. De Duitse, Oostenrijkse en Zwitserse nationale variëteiten van het Duits worden hier toegeschreven aan de onafhankelijke natie-staten (Clyne, 1995, p. 23). Ammon (1995) ziet in de definitie van pluricentriciteit een versmelting van de begrippen ‘centrum’ en ‘nationale variëteit’. Daarom stelt hij in de onderzoekstraditie ook de aanduiding ‘plurinationale talen’ voor, die hem geschikter lijkt (Ammon, 1995, pp. 48-49). In zijn opvatting kan pluricentrisch als term dus vervangen worden door plurinationaal, indien de centra congrueren met natie-staten. Ammon argumenteert dat de term plurinationaal ook beter past bij de begrippen ‘nationale variant’ en ‘nationale variëteit’ (Ammon, 1995, p. 97). Een natie of deel van een natie die een eigen nationale variëteit bezit duidt hij aan met de term *nationales Sprachzentrum*. Voor het Duits onderscheidt hij bovendien *Vollzentren* en *Halbzentren*. Zo zijn Duitsland, Oostenrijk en het Duitstalige gebied in Zwitserland *Vollzentren* omdat de standaardvariëteiten daar binnen de centra zelf gecodificeerd werden. *Halbzentren* vinden we in Liechtenstein, Luxemburg, Zuid-Tirol en Oost-België. Deze variëteiten vertonen wel specifieke kenmerken, zonder echte codificatie (Ammon, 1995, pp. 95-96). Hoewel Ammon (1995; zie ook Ammon, 1998) gelijk heeft over het feit dat centra in de onderzoekstraditie meestal samenvallen met natie-staten, en

⁹ De vroegere monocentriciteit betekende dat het Duits-Duits de norm was voor de Duitse taal. Variëteiten buiten Duitsland werden als afwijkingen van de standaard beschreven (Von Polenz, 1999, p. 116).

‘plurinationaal’ dan misschien een betere term zou zijn, blijven wij hier de meest gebruikte term ‘pluricentriciteit’ hanteren.

In de theorie over pluricentriciteit wordt wel steeds duidelijk gemaakt dat met nationale varianten/variëteiten steeds bedoeld wordt op varianten/variëteiten van de standaardtaal. Standaardvarianten of -variëteiten worden namelijk toegeschreven aan natie-staten, afgebakend door nationale grenzen. Voor niet-standaardvariëteiten is de situatie anders omdat dialectgrenzen niet noodzakelijk de staatsgrenzen volgen (Ammon, 1998, pp. 315-316). Vanuit de opvatting dat het Duits een pluricentrische taal is, ontstaat dan later het *Variantenwörterbuch des Deutschen* met als doel om de lexicale variatie in het Duitse taalgebied te duiden (Ammon et al., 2004).

In het Duitse taallandschap vertoont het concept pluricentriciteit echter de eerste barsten in de jaren ‘90 van de 20ste eeuw. Het begrip pluriarealiteit doet dan zijn intrede met Wolf (1994, p. 74). Hij argumenteert dat er binnen het Duitse taalgebied in het algemeen – en dus ook binnen Oostenrijk – verschillende *Sprachlandschaften* bestaan (Wolf, 1994, p. 75). Even later spreekt Scheuringer (1996) ook over het Duits als pluriareale taal. Net als Wolf is hij van mening dat pluricentriciteit als term niet voldoet om het Duitse taalgebied te beschrijven (Scheuringer, 1996, p. 151). Hij stelt dat pluricentriciteit door staatsgrenzen afgebakende variëteiten impliceert, die onderling eenheid vertonen. Voorbeelden uit o.m. het lexicon (cf. supra) spreken dit tegen. Er is sprake van verschillende patronen over de Duitssprekende gebieden heen, waardoor hij het Duits kenmerkt als pluriareale taal (Scheuringer, 1996, pp. 151-152). Belangrijk om op te merken is dat zowel Wolf (1994) als Scheuringer (1996; 1997) wijzen op variatie die bestaat op het gebied van de standaardtaal.

In lijn met de kritiek aan het einde van de 20ste eeuw zien we de laatste jaren steeds vaker studies die een pluriareaal perspectief als uitgangspunt nemen. Zo zijn er de recente studies van o.m. Elspaß en Niehaus (2014), Elspaß en Dürscheid (2017) en Elspaß, Dürscheid en Ziegler (2017). Ze verkiezen niet enkel pluriarealiteit als concept, maar nemen ook duidelijk een standpunt in *tegen* pluricentriciteit. Elspaß en Niehaus (2014, p. 50) argumenteren dat pluricentriciteit een politiek concept is, waarbij het taalgebied bepaald wordt door de natie-staat. Verder stellen ze dat “less than two per cent of

variation in standard German lexis and pronunciation and even less variation in grammar does hardly make a ‘variety’” (Elspaß & Niehaus, 2014, p. 50). Het bestaan van verschillende nationale variëteiten voor het Duits wordt dus ter discussie gesteld. Bovendien blijkt uit empirisch onderzoek dat nationale varianten vaker relatieve varianten zijn. Ze gelden met andere woorden niet noodzakelijk voor het hele land en/of komen ook in andere Duitssprekende landen voor (zie Figuur 2 ter illustratie). De auteurs verkiezen dan ook een pluriareale benadering voor het Duits (Elspaß & Niehaus, 2014, pp. 50-51).

<u>area A</u> variant x: 70% variant y: 30%	
<u>area B</u> variant x: 30% variant y: 70%	<u>area C</u> variant x: 20% variant y: 20% variant z: 60%

Figuur 2: mogelijke distributie van varianten vanuit een pluriareaal perspectief (overgenomen uit Elspaß & Niehaus, 2014, p. 51)¹⁰

Dezelfde argumenten om pluriarealiteit boven pluricentriciteit te kiezen voor het Duits weerklanken ook in latere publicaties (zie o.a. Dürscheid & Elspaß, 2015; Elspaß, Dürscheid & Ziegler, 2017). De meeste van deze pluriareale studies zijn onderdeel van het project rond de *Variantengrammatik des Standarddeutschen* (zie o.a. Dürscheid & Elspaß, 2015 voor een overzicht van het project). Hoewel de opzet grotendeels overeenstemt met het *Variantenwörterbuch* (Ammon et al., 2004), spreken de pluriarealisten niet over nationale variëteiten (Dürscheid & Elspaß, 2015, p. 564). Een belangrijk punt is dat de onderzoekers bewust de term ‘areaal’ in plaats van ‘regionaal’ hanteren. Die laatste term kan namelijk ook op niet-standaardvarianten wijzen, terwijl het project wel degelijk de distributie van standaardvarianten wil documenteren (Elspaß & Dürscheid, 2017, p. 87). De term ‘areaal’ laat in hun opvatting ook toe dat de standaardvarianten eerder de dialectgebieden volgen dan de politieke grenzen. Dat is anders met bijvoorbeeld ‘nationaal’ als term (Elspaß & Dürscheid, 2017, p. 91). Als

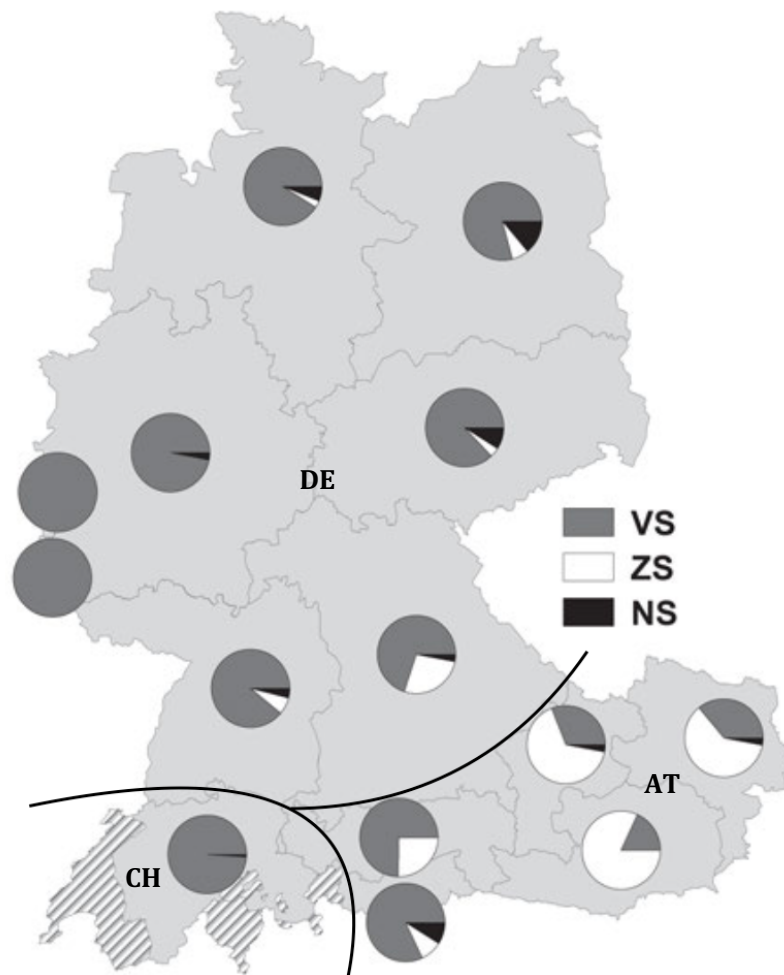
¹⁰ Deze figuur werd oorspronkelijk voorgesteld door Scherr & Niehaus, 2013, p. 78.

voorbeeld van dergelijke areale distributie vermelden Elspaß en Dürscheid (2017, pp. 96-99) o.m. de volgorde van de werkwoordelijke eindgroep in bijzinnen. Ze beschouwen drie mogelijke sequenties:

- de persoonsvorm staat in eerste positie ('Voranstellung' = VS)
bv. ..., *nachdem er das Geschäft **hat schließen müssen***¹¹
(*..., nadat hij de winkel had sluiten moeten)
- de persoonsvorm neemt een tussenpositie in ('Zwischenstellung' = ZS)
bv. ..., *ob Schmid sich in der Abteilung nun **integrieren werde können***
(*..., of Schmid zich in de afdeling nu integreren zal kunnen)
- de persoonsvorm staat in laatste positie ('Nachstellung' = NS)
bv. ..., *weil er seine Katzen nicht **kastrieren lassen hat***
(*..., omdat hij zijn katten niet castreren laten had)

De drie sequenties werden onderzocht in het *Variantengrammatik*-corpus. Dit bestaat uit krantenartikels afkomstig uit kranten uit het hele Duitse taalgebied, met een omvang van bijna 600 miljoen woorden (Dürscheid & Elspaß, 2015, p. 567). De distributie wordt weergegeven in Figuur 3.

¹¹ Alle voorbeelden werden integraal overgenomen uit Elspaß & Dürscheid, 2017, p. 96.

Figuur 3: volgorde werkwoordelijke eindgroep in bijzinnen (overgenomen uit Elspaß & Dürscheid, 2017, p. 98; VS = Voranstellung, ZS = Zwischenstellung, NS = Nachstellung; mijn toevoeging van landsgrenzen en afkortingen landen – IV)

Figuur 3 toont een distributie die duidelijk regionaal bepaald is. Opmerkelijk is het relatief hoge aandeel van de volgorde met *Zwischenstellung* in Oostenrijk, aangezien deze volgorde door de toonaangevende *Duden*-grammatica als niet-standaard beschouwd wordt. In bepaalde delen van Oostenrijk is dit de meerderheidsvariant, en ook in Beieren komt *Zwischenstellung* in ongeveer een kwart van de gevallen voor. De volgorde met *Nachstellung* komt dan weer eerder in het oosten van Duitsland voor (Elspaß & Dürscheid, 2017, pp. 96-99).

Uit de voorgaande bespreking kunnen we besluiten dat pluricentriciteit uitgaat van nationale variëteiten en nationale varianten, die gebonden zijn aan natie-staten. De nationale grenzen zijn dus belangrijk. De pluriarealistten willen daarentegen standaardvariatie over de nationale grenzen heen documenteren. Bij de distributie van varianten spelen dialectgrenzen een belangrijke rol (zie ook Norrby, Lindström, Nilsson & Wide, 2020, p. 207).

Argumenten voor pluricentriciteit

De manier waarop de pluriarealistten de nationale variëteiten van het Duits beschrijven, zorgt voor onvrede bij voorstanders van pluricentriciteit. Tot vandaag bestaat er dan ook een sterke oppositie tussen beide kampen, waardoor er zelfs sprake is van een *pluricentricity debate* voor het Duits (Dollinger, 2019b, p. 3). Pluriarealiteit blijft in dat debat niet gevrijwaard van kritiek. De discussie tussen pluricentriciteit en pluriarealiteit kan soms bijzonder emotioneel zijn. Er wordt dan niet alleen met taalkundige argumenten geschermd, maar ook met persoonlijke, historische en/of politieke argumenten.

Twee taalkundige argumenten spreken sterk in het voordeel van pluricentriciteit en worden hieronder toegelicht.

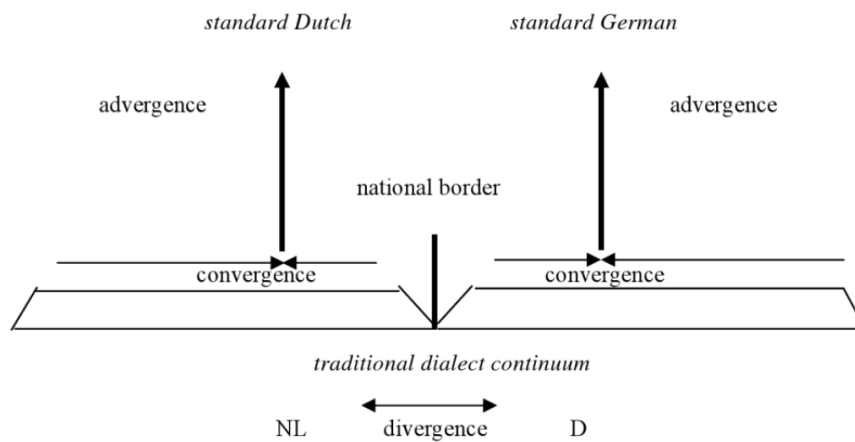
Een belangrijk argument van pluriarealiteit tegen pluricentriciteit is dat er te weinig verschillen zijn tussen het Standaardduits in Duitsland, Oostenrijk en Zwitserland om te kunnen spreken van verschillende nationale variëteiten (Elspaß & Niehaus, 2014, p. 50). Dollinger reageert op dit argument door te stellen dat de pluriarealistten subjectief zijn in hun bepaling dat er te weinig variatie is tussen de standaardvariëteiten van het Duits (o.a. Dollinger, 2019b, p. 74). Hij argumenteert dat er mogelijk nog minder variatie zou zijn tussen Canadees- en Amerikaans-Engels dan tussen Oostenrijks-Duits en Duits-Duits, indien men daar de pluriareale methode zou toepassen (Dollinger, 2019b, p. 73). Het verschil is dat Canadees-Engels wel als een aparte standaardvariëteit beschouwd wordt, ondanks de overeenkomsten met Amerikaans-Engels: “[...] yet linguistic similarities do not threaten the autonomy of either the Canadian or American standards; they are, by way of pluricentric theory, conceptualized as different standards that share some features with other standards” (Dollinger, 2019a, p. 100). Hierin volgen we Dollinger. De “less than two per cent of variation” (Elspaß & Niehaus, 2014, p. 50) mag in onze visie ook geen absolute maatstaf zijn. We

verwijzen hiervoor naar de theorie over *iconization*. *Iconization* is een semiotisch proces en betekent kortweg dat taalkundige kenmerken verbonden worden met bepaalde sociale groepen (Irvine & Gal, 2000, p. 37). Toegepast op onze context gaat het om kenmerken die toegeschreven worden aan sprekers van een bepaalde variëteit. Concreet is één kenmerk dan al genoeg om een identiteit te karakteriseren. Woolard (2008, p. 441) verwoordt het als volgt: “[m]ost simply, when two normatively recognized language varieties are in contact, the categorical absence of a feature in one and its presence in the other makes it salient to speakers and thus a relatively obvious candidate for iconization”. In de context van pluricentriciteit stelt Muhr (2018, pp. 38-39) dat slechts enkele onderscheidende kenmerken nodig zijn om een nationale variëteit te construeren.

Veel hangt dus af van de attitudes van de sprekers. Dollinger zelf vestigt ook de aandacht op taalattitudes. In de context van pluricentriciteit stelde hij onlangs dat “definitions of language and variety cannot be carried out on purely linguistic grounds, without considering the full range of speaker perceptions and linguistic attitudes” (Dollinger, 2019a, pp. 98-99). In de discussie voor het Duits argumenteert Dollinger (2019a) dan dat het Duits-Duits en Oostenrijks-Duits als verschillende standaardvariëteiten gepercipieerd worden door Oostenrijkers. Hij verwijst hiervoor naar het onderzoek van De Cillia en Ransmayr (2019) (Dollinger, 2019a).

Het tweede argument is dat pluriarealiteit als concept te weinig theoretisch onderbouwd zou zijn (Dollinger, 2019a, pp. 104-105; Dollinger, 2019b, pp. 62-64). Op basis van de theorie voor pluricentriciteit kunnen voorspellingen geformuleerd worden, die vervolgens getest kunnen worden. Een voorbeeld is het patroon dat we waarnemen bij features in een grensgebied. Pluricentriciteit voorspelt dat de grens op termijn ook leidt tot verschillende realisaties van de features, i.e. divergentie (Dollinger, 2019b, p. 64). Dit soort divergentie sluit aan bij het model van Auer (2005) voor het Nederlands en het Duits (zie Figuur 4), aldus Dollinger (2019b, p. 55). Auer (2005, p. 21) illustreert hoe de Nederlandse en Duitse dialecten eerst divergeerden en vervolgens aan elke kant van de grens convergeerden. Dit heeft uiteindelijk geleid tot een Standaardnederlands en een Standaardduits (Auer, 2005, p.

21).¹² Anders gesteld wordt een arbitraire politieke grens gaandeweg een taalkundige grens (Dollinger, 2019a, p. 100; zie ook Ammon, 1998).

Figuur 4: divergentie van de Nederlandse en Duitse dialecten volgens Auer (overgenomen uit Auer, 2005, p. 21)

Dollinger stelt dat een dergelijke theoretische basis ontbreekt voor pluriarealiteit, en opteert daarom voor de term ‘geografische variatie’ in plaats van pluriarealiteit. (Dollinger, 2019b, pp. 63-64).

Voorlopig wordt pluriarealiteit als concept enkel toegepast op de Duits-Oostenrijkse grens. Andere aangrenzende taalgebieden worden beschreven aan de hand van pluricentriciteit (Dollinger, 2019a, p. 108). Volgens Dollinger (2019a, p. 109; 2019b, p. 107) is er geen reden om de Duits-Oostenrijkse grens op een andere manier te beschrijven. Zelf zullen we in dit proefschrift ook pluricentriciteit als uitgangspunt nemen. Dat betekent echter niet dat we pluriarealiteit als concept afwijzen. In ons corpus bouwden we namelijk de mogelijkheid in om ook pluriarealiteit voor het Nederlands te beoordelen (cf. Sectie 4.3).

¹² Auer (2005) stelt dit model echter zelf niet voor om pluricentriciteit te onderschrijven. In een latere publicatie stelt hij het concept pluricentriciteit voor het Duits net ter discussie (zie Auer, 2014).

4 Het Nederlands als pluricentrische taal

Het moderne Nederlands wordt in de literatuur beschreven als een pluricentrische taal. Het Nederlands-Nederlands en Belgisch-Nederlands zijn twee nationale variëteiten van het Standaardnederlands. Een derde nationale variëteit van het Nederlands vinden we in Suriname, maar die laten we hier om pragmatische redenen buiten beschouwing. De centra voor het Nederlandse taalgebied, van waaruit normen (bv. op het gebied van uitspraak) uitgaan, bevinden zich in de Randstad (Noorden) en in Brabant (Zuiden). Tot de Randstad behoren de steden Amsterdam, Rotterdam, Den Haag en Utrecht. In Brabant zijn de belangrijkste steden Brussel, Antwerpen en Leuven (Geerts, 1992, p. 79; Willemyns, 2003a, p. 94). In de traditionele geschiedschrijving kent het Nederlands tot pakweg het begin van de 20ste eeuw echter slechts één centrum. Aan de huidige situatie van pluricentriciteit lijkt dus een lange geschiedenis van monocentriciteit vooraf te gaan. In deze paragraaf schetsen we eerst de huidige verhouding tussen de twee Nederlandse standaardvariëteiten (Sectie 4.1). Vervolgens bespreken we de traditionele visie op pluricentriciteit voor het Nederlands, alsook tegenargumenten uit recent empirisch onderzoek (Sectie 4.2). Tot slot (Sectie 4.3) wordt dieper ingegaan op de historische dimensie van pluricentriciteit en beschrijven we hoe de concepten monocentriciteit, pluricentriciteit en pluriarealiteit geoperationaliseerd werden in ons onderzoek.

4.1 Hedendaagse symmetrie

In Paragraaf 2 werd gesteld dat pluricentriciteit meestal asymmetrisch is (Clyne, 1992a, p. 455). Geerts (1992, p. 86) vermeldt ook de asymmetrische relatie tussen de variëteiten van het Nederlands. Er bestaat vandaag ook geen twijfel over dat het Nederlands-Nederlands de dominante variëteit is, alleen al op basis van het demografische overwicht (De Caluwe, 2013a, p. 46; De Caluwe, 2013b, p. 13). Wanneer we echter kijken naar niet-dominante variëteiten van pluricentrische talen, zijn er toch verschillen in status. Het Nederlands in België doet het daarbij in internationaal perspectief niet slecht, met een hoge status in België en samenwerking met Nederland op het vlak van codificatie (Muhr 2012, p. 42). Muhr (2013a, p. 17) duidt de relatie tussen de variëteiten van het Nederlands vandaag dan ook als symmetrisch.

Die symmetrie wordt inderdaad weerspiegeld in de samenstelling van woordenboeken. Waar woorden en uitdrukkingen, kenmerkend voor het Belgisch-Nederlands, vroeger steevast dat label kregen, ontstond vanaf het einde van de 20ste eeuw de tendens om dit ook voor het Nederlands-Nederlands te doen (De Caluwe, 2012, pp. 144-145). Op die manier staan beide variëteiten op gelijke voet. Naast de labels in woordenboeken (zowel voor het Belgisch-Nederlands als het Nederlands-Nederlands), is er nog in andere domeinen sprake van symmetrie (De Caluwe, 2013a; 2013b). Zo hebben Nederland en Vlaanderen elk hun eigen kranten, magazines, en radio- en televisiezenders. Daarnaast bestaat er vaak een Nederlandse en Vlaamse versie van tekenfilms. We hebben dan te maken met parallelle markten die symmetrie vertonen. Verder bestaat er voor bepaalde taalgerelateerde diensten één markt voor het hele Nederlandse taalgebied. We denken hierbij o.m. aan de spellingregeling. Bij initiatieven voor het hele Nederlandse taalgebied wordt door de Nederlandse Taalunie gestreefd naar een symmetrische participatie van Nederlanders en Vlamingen. Er is volgens De Caluwe wel sprake van geografische asymmetrie aangezien vele organisaties (o.a. het Instituut voor de Nederlandse Taal en de Taalunie zelf), de redacties van woordenboeken e.d. in Nederland gevestigd zijn (De Caluwe, 2013a; 2013b).

4.2 Traditionele visie en tegenargumenten

De pluricentriciteit voor het Nederlands wordt beschouwd als een relatief recent fenomeen, te situeren rond het begin van de 20ste eeuw. Dit heeft alles te maken met de traditionele geschiedschrijving van de Lage Landen. De hoofdlijnen van de taalgeschiedenis beschreven we al uitvoeriger in Hoofdstuk 2 (Sectie 2.1). We hernemen hieronder enkele belangrijke (taal)historische ontwikkelingen om te illustreren hoe de huidige situatie van pluricentriciteit voor het Nederlands ontstaan is.

In de traditionele taalgeschiedschrijving staat consecutieve monocentriciteit in plaats van pluricentriciteit centraal. Dat betekent dat men uitging van één economisch, cultureel en taalkundig centrum, dat verschoof naargelang de politieke constellatie. Voor het grootste deel van de 16de eeuw bevond dat centrum zich in Brabant in de Zuidelijke Nederlanden. Na de val van Antwerpen in 1585 verschoof het economische, culturele, en ook taalkundige centrum van de Lage Landen van Brabant in het Zuiden naar

Holland in het Noorden. De Nederlanden waren op dat moment staatkundig van elkaar gescheiden (Janssens & Marynissen, 2011, pp. 105-106; Van der Wal, 1995, pp. 29-30; Van der Wal & Van Bree, 2008, pp. 185-186; Willemyns, 2003a, p. 95). Dit had ook gevolgen voor de ontwikkeling van een standaardtaal. In de tweede helft van de 16de eeuw waren er aanzetten geweest voor een geschreven standaardtaal in het Noorden en het Zuiden van het taalgebied (Janssens & Marynissen, 2011, p. 127; Van der Wal, 1995, p. 29). Na de scheiding had het Zuiden echter geen aandeel meer in de standaardisatie van het Nederlands (Van der Sijs, 2004, p. 53; Van der Wal & Van Bree, 2008, pp. 185-186). Vanaf de 17de eeuw tot ongeveer de 20ste eeuw was er dan opnieuw slechts één centrum, en dit lag in het Noorden. In de 19de eeuw ontstond er binnen de Vlaamse beweging een strijd tussen integrationisten (aansluiting bij de Noordelijke standaardtaal) en particularisten (eigen Vlaamse standaardtaal) (Janssens & Marynissen, 2011, p. 148; Willemyns, 2003a, p. 102; Willemyns, 2003b, p. 253). Na de overwinning van de integrationisten werd in Vlaanderen aansluiting gezocht bij de Noordelijke standaardtaal. De standaardtaal in Vlaanderen onderging vervolgens wel autonome standaardiseringsprocessen in de 20ste eeuw (Janssens & Marynissen, 2011, pp. 151-152). Vanaf de 20ste eeuw was er dus sprake van een tweede centrum en ontstond de situatie van pluricentriciteit voor het Nederlands.

De opvatting dat het Nederlands een monocentrische standaardisatie kent, vinden we al terug bij Stewart (1968, p. 534, noot 7). Ook in recentere literatuur weerklinkt het idee van een 'monocentrische geschiedenis' (De Caluwe, 2012, p. 148). Pluricentriciteit is dus een relatief recent fenomeen voor het Nederlands, althans indien we uitgaan van een afgebroken of gestagneerde standaardisatie in de Zuidelijke Nederlanden. Die visie presenteren ook Grondelaers en Van Hout (2011, p. 200):

While the history of Netherlandic Dutch is characterized by a spontaneous domestic standardization, Belgian Dutch 'imported' Netherlandic Dutch as its standard because language planners of the 19th century believed that the best way to beat the dominance of French [...] would be to adopt the prestige variety of Dutch already available in the North.

Ze argumenteren verder dat er voor de schrijftaal een gemeenschappelijke norm bereikt werd, maar dat de 20ste-eeuwse ontwikkelingen van de gesproken standaardtaal anders verlopen in Vlaanderen en Nederland (Grondelaers & Van Hout, 2011, p. 201; p. 233). In Nederland is er sprake van *downward norm relaxation* (Grondelaers & Van Hout, 2011, p. 199). Een voorbeeld daarvan is de opkomst en verspreiding van het zogenaamde Poldernederlands. Die variëteit wordt gekenmerkt door de lagere uitspraak van diftongen (bv. [ɛi] wordt [a:i]) (Grondelaers & Van Hout, 2011, pp. 213-214). Voor Vlaanderen noteren Grondelaers en Van Hout (2011, p. 199) geen *top-down* proces, maar een *bottom-up (re)standardization* in de 20ste eeuw. Die rol is weggelegd voor de zogeheten ‘tussentaal’, een informele variëteit die men tussen de standaard en de dialecten kan situeren. De tussentaal in Vlaanderen is sterk Brabants gekleurd, hoewel het geen uniforme variëteit is. Tussentaal wordt echter steeds vaker gebruikt in contexten waarin men Standaardnederlands verwacht, en wint aan populariteit bij hoogopgeleiden en jongeren. Dit alles wijst in de richting van een *endoglossic bottom-up* standaardisatie van het Belgisch-Nederlands (Grondelaers & Van Hout, 2011, pp. 221-222; pp. 226-227). Het Belgisch-Nederlands heeft volgens Muhr (2013a, p. 25) het vierde stadium (*Endonormative stabilization*) van het *Dynamic Model* bereikt, met de ontwikkeling van een nieuwe *koiné* variëteit die bijdraagt tot de nationale identiteit.

Tegenargumenten afgebroken standaardisatie

Empirisch onderzoek naar de Zuidelijke Nederlanden in de 18de eeuw en het begin van de 19de eeuw wijst echter niet in de richting van een afgebroken of gestagneerde standaardisatie (o.a. Rutten & Vosters, 2010b; Rutten & Vosters, 2011; Rutten & Vosters, 2013; Vosters, Rutten & Vandenbussche, 2012; Vosters, Rutten, Van der Wal & Vandenbussche, 2012). In de tweede helft van de 18de eeuw nam de productie van spellinggidsen, grammatica's en schoolboekjes namelijk toe in de Zuidelijke Nederlanden. Deze vertoonden onderling een aanzienlijke uniformiteit, en gaven blijk van een eigen Zuidelijke traditie en identiteit (Vosters, Rutten, Van der Wal & Vandenbussche, 2012, pp. 139-140). Hieronder gaan we wat dieper in op deze bevindingen.

Rutten en Vosters (2010b) vergeleken de voorschriften voor zes spellingkenmerken in normatieve publicaties uit de tweede helft van de 18^{de}

eeuw. Ze stelden vast dat de voorschriften zeer coherent waren tot de periode van het Verenigd Koninkrijk der Nederlanden. In hun opvatting wijst de coherentie in normatieve werken op codificatie (Rutten & Vosters, 2010b, p. 33). De basis voor een normatieve traditie in het Zuiden werd gelegd door Jan Domien Verpoorten, P.B. en Jan Des Roches. Deze drie Antwerpse schoolmeesters publiceerden hun prescriptieve werken in de jaren '50 en '60 van de 18de eeuw. Hun werk vond navolging in de volgende decennia en zelfs nog in de vroege 19de eeuw. Naar het einde van de 18de eeuw toe, en ook in het begin van de 19de eeuw, werd de normatieve traditie in het Zuiden aanzienlijk uitgebreid (Rutten & Vosters, 2011, pp. 238-240). Vosters, Belsack, Puttaert en Vandenbussche (2014, pp. 76-78) herhalen de invloed die Verpoorten, P.B. en Des Roches uitoefenden op latere normatieve publicaties in het Zuiden. Aangezien deze drie publiceerden in Antwerpen, was er dus sprake van een zekere Brabantse invloed. Ze benadrukken echter dat niet alle Zuidelijke normatieve werken gebaseerd waren op deze traditie.

Vosters, Rutten en Vandenbussche (2012) hernemen de overeenkomstige spellingvoorschriften in het Zuiden vóór 1815. Ze stellen dat er aan het begin van de 19de eeuw twee verwante, maar aparte tradities bestonden: een typisch Zuidelijke en een typisch Noordelijke spelling. De verschillen in spelling waren echter minimaal. In de context van het Verenigd Koninkrijk der Nederlanden kregen ze evenwel een sociale betekenis. De keuze voor een Zuidelijke of Noordelijke spellingvariant kon politiek of ideologisch zijn, waardoor spellingkenmerken sjibbolets van Zuidelijk of Noordelijk taalgebruik werden (Vosters, Rutten & Vandenbussche, 2012, pp. 262-265). In Figuur 5 worden enkele van deze spellingkenmerken weergegeven. Een voorbeeld is de ongestipte *y* voor de diftong [ɛi] (bv. 'wyn') in het Zuiden, tegenover de gestipte *ij* in het Noorden (bv. 'wijn') (cf. kenmerk 1). Het tweede element van de diftongen [ɛi] en [œy] is in het Zuiden eerder een -*y* (bv. 'kleyn'), terwijl in het Noorden eerder een -*i* geschreven wordt (bv. 'klein') (cf. kenmerk 2). Het lengteteken -*e* na een klinker in het Zuiden staat dan weer tegenover verdubbeling van de klinker in het Noorden (bv. *zuer* en *zuur*) (cf. kenmerk 3). De Noordelijke spellingvariant komt telkens overeen met de officiële spelling Siegenbeek (Vosters, Rutten & Vandenbussche, 2012, pp. 263-264).

Feature	Typically southern	Typically northern
1. dotting of [ɛi]	<i>y</i>	<i>ij</i>
2. diphthongs	<i>-y</i>	<i>-i</i>
3. vowel lengthening	<i>V+e</i>	<i>V+V</i>
4. article N Sg M	<i>-(e)n</i>	<i>-ø</i>
5. accent marks	<i>yes</i>	<i>no</i>
6. Ind Pres 2+3 Sg	<i>-d</i>	<i>-dt</i>

Figuur 5: minimale spellingverschillen tussen Zuid en Noord (overgenomen uit Vosters, Rutten & Vandenbussche, 2012, p. 265)

Vosters, Rutten en Vandenbussche (2012, pp. 259-261) wijzen al op de link tussen spelling en identiteit. Vosters, Rutten, Van der Wal en Vandenbussche (2012) gaan dieper in op de groeiende Zuidelijke identiteit in normatieve publicaties tijdens de tweede helft van de 18de eeuw. De toenmalige grammatici in het Zuiden waren zich bewust van de Noordelijke traditie, en sommigen onder hen wezen deze expliciet af. Zo laat P.B. zich ontvallen dat het gebruik van <aa> “buyten onze tael [is]” (P.B., 1757, p. 11; geciteerd in Vosters, Rutten, Van der Wal & Vandenbussche, 2012, p. 140). In het Zuidelijke metalinguïstische discours werd op die manier een schematische oppositie gecreëerd tussen typisch Noordelijke en typisch Zuidelijke spellingvarianten. De keuze voor een bepaalde spellingvariant weerspiegelde dan een Noordelijke of Zuidelijke identiteit (Vosters, Rutten, Van der Wal & Vandenbussche, 2012, pp. 139-140). De eigen Noordelijke en Zuidelijke identiteit in normatieve werken kan dan al voorzichtig gekenmerkt worden als nationaal (Rutten, 2016, p. 40).

De bovengenoemde bevindingen gaan in tegen de traditionele opvatting van o.m. Grondelaers en Van Hout (2011). Zij stellen namelijk dat “[...] around 1800 Dutch was no more than a concatenation of dialects in the southern provinces, inappropriate for supra-regional use” (Grondelaers & Van Hout, 2011, p. 203). De eenheid in de normatieve werken, samen met de Zuidelijke traditie en identiteit wijzen net in de richting van een traditie die aan de gang is in het Zuiden, en niet op een afgebroken standaardisatie. Daarnaast fungeert Antwerpen grotendeels als basis voor de normatieve traditie, wat geïnterpreteerd kan worden als een centrum in ontwikkeling. Steunend op

de ontwikkelingen die we waarnemen in het Zuiden, zouden we pluricentriciteit al vroeger in de tijd kunnen situeren dan traditioneel wordt aangenomen. Om dit te kunnen aantonen, is een historische dimensie van pluricentriciteit voor het Nederlands noodzakelijk.

4.3 Historische dimensie pluricentriciteit

De historische dimensie is tot nu toe niet of nauwelijks onderdeel geweest van de discussie. Elspaß en Niehaus (2014, p. 51) zijn zich wel bewust van het belang van historische data in het debat over pluricentriciteit en pluriarealiteit voor het Duits, en betrekken dan ook historische corpora in hun studie van pluriarealiteit. Pluriarealiteit is als concept echter niet gebonden aan centra en naties. Dat is anders voor pluricentriciteit. Hieronder argumenteren we waarom een toepassing van het concept op de historische context zich opdringt.

Allereerst zijn standaardtalen historische producten, die tot stand gekomen zijn in de (recente) geschiedenis. Kijken we naar de geschiedenis van Europa, dan was er tot de 16de of 17de eeuw nog geen sprake van standaardtalen. Het is pas later dat zich uit de verschillende dialecten standaardtalen ontwikkeld hebben, die samenhangen met natie-staten (Vogl, 2012, p. 8). Vogl (2012) presenteert een typologie van Europese standaardtalen. Ze maakt een onderscheid tussen vroege, gemiddelde en late standaardtalen. Het Nederlands kan daarbij gekenmerkt worden als vroege standaardtaal. Vroege standaardtalen kennen hun oorsprong in de periode voor het tijdperk van nationalisme. Daarnaast wordt het standaardisatieproces gespreid over een langere periode. Op die manier is er meer ruimte voor o.m. corpusplanning (Vogl, 2012, pp. 22-26). Met corpusplanning wordt bedoeld op normatieve werken zoals spellinggidsen en grammatica's. In deze werken worden voorschriften over taal aangetroffen (o.a. Willemyns, 2003b, p. 123).

De periode waarin standaardtalen ingezet werden voor nationalistische doeleinden situeren we rond het eind van de 18de en het begin van de 19de eeuw (Vogl, 2012, p. 21). Het is rond diezelfde periode dat zich voor het Nederlands een nationale taalpolitiek ontwikkelde. Zo begon het metalinguïstische discours zich vanaf het midden van de 18de eeuw steeds meer te richten op een breder publiek. Dit gebeurde vanuit de overtuiging dat iedereen in de natie de grammatica van de natie zou moeten beheersen

(Rutten, 2016, pp. 41-42). Rutten (2016, p. 45) linkt deze ontwikkelingen in het metalinguïstische discours aan de *one language-one nation* ideologie die tegelijkertijd opkwam in Europa. Hij kenmerkt deze ontwikkelingen als *linguistic nationalism* (Rutten, 2016, p. 45). Vanaf het midden van de 18de eeuw raakten taal en natie inderdaad steeds meer met elkaar verweven (Burke, 2004, p. 163). Burke (2004, p. 165) stelt dat “[i]n linguistic practice as well as in theory, the later eighteenth century appears to have been a turning-point”. In de context van natie-staten vermeldt Joseph (2004, p. 98) eveneens dat een nationale identiteit vroeg om de uitbouw van een nationale taal. De Nederlandse taalpolitiek kreeg dan echt vorm aan het begin van de 19de eeuw met een reeks taalwetten en de publicatie van de spelling van Siegenbeek (1804) en de grammatica van Weiland (1805) (Rutten, 2016, p. 46).

Het tijdperk van nationalisme, zoals hierboven genoemd, reikt ongeveer vanaf het einde van de 18de eeuw tot het einde van de 19de eeuw (o.a. Joseph, 2004, p. 95). Naties en natie-staten zijn bijgevolg historische producten, kenmerkend voor een afgebakende periode in de geschiedenis. Hetzelfde geldt voor centra. Centra kunnen in de loop van de geschiedenis verschuiven, en nieuwe centra kunnen ontstaan (Clyne, 1992c, p. 3; Schneider, 2013, p. 48). Daaruit volgt dat centra (en dus periferieën) zelf ook historische verschijnselen zijn. De vraag werpt zich op hoe we dan moeten kijken naar standaardtalen en centra vóór en tijdens de periode van nationalisme. Kan een concept als pluricentriciteit ook aangewend worden om de geschiedenis van een taal te beschrijven, zonder dat er al sprake was van nationale variëteiten? Of moeten we dan eerder spreken over voorlopers van pluricentriciteit?

Toepassing op het Nederlands

Om te onderzoeken of de geschiedenis van het Nederlands gekenmerkt wordt door monocentriciteit, pluricentriciteit of pluriarealiteit, stelden we het *Historical Corpus of Dutch* (HCD) samen. Het HCD is een multigenre, diachroon corpus voor het Nederlands, waarin verschillende regio's betrokken worden. De opbouw en omvang van het HCD worden nader toegelicht in Hoofdstuk 4. We bespreken hier kort de diachrone en regionale dimensie. De diachrone dimensie laat toe om pluricentriciteit historisch te onderzoeken. Ons corpus reikt van de 16de tot en met de 19de eeuw. Verder is het corpus opgebouwd rond vier regio's: Holland, Zeeland, Brabant en

Vlaanderen. We selecteerden daarmee twee centra (Holland en Brabant) en twee periferieën (Zeeland en Vlaanderen), waarbij de periferieën onderling aangrenzende gebieden zijn. Deze opbouw maakt het mogelijk om de distributie in het Noorden en het Zuiden van het taalgebied te vergelijken, maar ook om spanningen tussen centrum en periferie binnen het Noorden en het Zuiden zelf te onderzoeken.

Indien er bij de verspreiding van nieuwe varianten één duidelijk centrum aan te wijzen is, van waaruit de varianten zich verspreiden naar andere regio's, hebben we te maken met **monocentriciteit**. Toegepast op de Nederlandse taalgeschiedenis zouden nieuwe varianten zich dan verspreiden van Brabant naar de andere regio's in de 16de eeuw, en van Holland naar de andere regio's in de 17de eeuw.

Indien de politieke grens tussen het Noorden en het Zuiden van het taalgebied een invloed heeft op de distributie van de varianten, waarbij de distributie in het Noorden verschilt van deze in het Zuiden, spreken we over **pluricentriciteit**. Het gaat dan om pluricentriciteit in de *nationale betekenis*. In deze betekenis wordt pluricentriciteit ook het vaakst gehanteerd in de onderzoekstraditie. Daarnaast kunnen we nagaan of er vóór het tijdperk van natie-staten al meerdere taalkundige centra waren (cf. Holland en Brabant). Wanneer we in de 16de of 17de eeuw meer dan één centrum waarnemen zullen we in dit proefschrift spreken over pluricentriciteit in de *strikte betekenis*.

De aangrenzende perifere gebieden Zeeland en Vlaanderen laten tot slot toe om te beoordelen of de geschiedenis van het Nederlands eerder gekenmerkt wordt door **pluriarealiteit**. In dat geval zouden varianten in Zeeland ook Vlaanderen doorkruisen, en andersom. In plaats van door nationale grenzen afgebakende varianten, is er dan sprake van varianten die deel uitmaken van een dialectcontinuüm. Bij spellingvariabelen hebben we uiteraard niet te maken met varianten op een dialectcontinuüm, waardoor een pluriareaal perspectief bij de spellingvariabelen die we onderzoeken weinig waarschijnlijk is.

